

GEBRUIKEN DOVE KINDEREN DIE OP SCHOOL TWEETALIG ONDERWIJS KREGEN, OOK NEDERLANDS?

Connie Fortgens, Anne Baker en Harry Knoors

Samenvatting

In 1994 startte het toenmalig Rudolf Mees Instituut, de huidige Dr. M. Polanoschool, als eerste in Nederland met tweetalig onderwijs in de onderbouw. De twee talen die werden aangeboden en onderwezen waren de Nederlandse Gebarentaal (NGT) en het Nederlands in de vorm van Nederlands met gebaren. Omdat deze twee talen visueel veel overeenkomsten vertonen, is onderzocht of deze vorm van tweetalig aanbod voor de dove leerlingen ook daadwerkelijk als een tweetalig aanbod functioneerde. Dat is gedaan door over een periode van twee jaar na te gaan of de leerlingen meer Nederlands gebruikten met de horende leerkracht dan met de dove leerkracht. Met andere woorden: er is onderzocht of de elf betrokken leerlingen een persoonsgebonden taalkeuze maakten. De leerlingen waren aan het begin van het onderzoek tussen de vier en vijf jaar oud. Ondanks grote variatie tussen de leerlingen, onder andere in hun Nederlandse taalvaardigheid, blijken leerlingen met zeer uiteenlopende kenmerken een keuze voor het Nederlands te maken als hun gesprekspartner horend is.

Tweetalig dovenonderwijs

In 1994 besloot het Rudolf Mees Instituut, de huidige Dr. Polanoschool, te starten met een project waarbij een aantal leerlingen in de onderbouw tweetalig onderwijs kregen: het Rotterdamse Tweetaligheidsproject. Binnen dit project werd de keuze voor een bepaalde vorm van tweetalig onderwijs vooral gemaakt op basis van wat er bekend was over tweetalig onderwijs bij horenden. Uiteraard werden de beperkingen die de doofheid de leerlingen oplegt niet veronachtzaamd (Knoors & Fortgens, 1995). Bij het kiezen van de tweetalige onderwijsvorm binnen het project speelde een aantal vragen een belangrijke rol. De eerste was in welke vorm het Nederlands aangeboden zou moeten worden en de tweede was op welke manier het aanbod en onderwijs in beide talen vorm zouden moeten krijgen. Over de beantwoording van de tweede vraag kunnen we kort zijn. Hoewel bekend is dat kinderen op zeer veel verschillende manieren tweetalig kunnen worden (Romaine, 1989), werd besloten te kiezen voor een gestructureerde aanpak waarbij talen gekoppeld worden aan personen, de een-persoon-een-taal-benadering. De afspraak was dat de dove volwassenen met de leerlingen alleen de NGT zouden gebruiken en de horende alleen het Nederlands. Deze een-persoon-een-taal-benadering werd gekozen om de leerlingen op school te voorzien van duidelijke taalmodellen. Het antwoord op de eerste vraag, die naar de manier waarop taalaanbod en onderwijs van het Nederlands vorm zouden moeten krijgen, vergt meer woorden. In principe waren er binnen het project twee moge-

lijkheden om met het aanbod van en het onderwijs in het Nederlands om te gaan: óf wachten met een Nederlands taalaanbod tot de kinderen - in specifieke lessen - hadden leren spreken, spraakafzien en/of lezen, óf meteen ook met het Nederlands beginnen. De keuze om dit laatste te doen, werd om een viertal redenen gemaakt. Ten eerste was het project bestemd om de kinderen iets extra's te bieden (de NGT) en niet om iets na te laten (een aanbod in de gesproken taal). Ten tweede is aanbod van de gesproken taal relevant voor de ontwikkeling van de gehoorfuncties als er sprake is van restgehoor (Holsteijn, 1991). Ten derde lijkt het voor de productieve, fonologische ontwikkeling belangrijk om vroeg met de gesproken taal te beginnen. Uit het feit dat bij horenden die na hun kindertijd een tweede taal hebben geleerd, de uitspraak van die taal meestal afwijkt van de norm, kan immers worden afgeleid dat het articulatorisch apparaat of de aansturing daarvan zich na verloop van tijd minder goed kan aanpassen aan nieuwe eisen. En tot slot was het zeer de vraag of ouders zouden instemmen met een schoolsituatie waarin gesproken Nederlands slechts marginaal aan bod zou komen. Na het besluit om meteen te beginnen met het Nederlands moest er gezocht worden naar mogelijkheden om deze gesproken taal toegankelijk te maken voor jonge, dove kinderen. Er deden zich twee mogelijkheden voor. De eerste was het toepassen van Cued Speech. Cued Speech is een mond-handsysteem dat er op gericht is mondbeelden te disambigueren (Cornett & Daisy, 1992). Voor deze oplossing is, na rijp beraad, niet gekozen omdat zowel de invoering van een nieu-



Gebruiken dove kinderen die op school tweetalig onderwijs kregen, ook Nederlands?

we taal - de NGT - alsook van een nieuw decodeeringsysteem - Cued Speech - te veel van het goede zou kunnen zijn. Dat gold zowel voor de ouders als voor de leerkrachten op de school. Er werd daarom gekozen voor de tweede mogelijkheid: simultane communicatie. Simultane communicatie betreft in dit geval een manier van communiceren waarbij het gesproken Nederlands zo veel mogelijk wordt ondersteund met gebaren. Op het Rudolf Mees Instituut werd Nederlands met gebaren al jaren gebruikt in de hoop zo het gesproken Nederlands toegankelijk te maken voor de leerlingen. Bovendien bestonden er voor ouders van leerlingen - ook voor die van de leerlingen - cursussen waarin zij Nederlands met gebaren leerden gebruiken'. Deze vorm van taalaanbod was dus bekend bij ouders en leerkrachten.

Een keuze voor zowel Nederlands met gebaren, als de NGT levert in principe een tweetalig aanbod op, maar het is de vraag of dove leerlingen deze twee talen voldoende van elkaar kunnen onderscheiden. Om dit duidelijk te maken, is het goed eerst aan te geven hoe de situatie er uit zou hebben gezien als de leerlingen horend waren geweest. Zij zouden dan de gebarentaal visueel waar hebben kunnen nemen en het gesproken deel van de simultane communicatie (het Nederlands) auditief. Als de leerlingen horend waren geweest, hadden zij daardoor beide talen kunnen verwerven op een manier die overeenkomt met de tweetalige verwerving van gesproken talen. Zij zouden dan ook al jong in staat zijn passende taalkeuzen te maken. De leerlingen in het Rotterdamse Tweetaligheidsproject waren echter doof. Zij namen niet alleen de aangeboden gebarentaal visueel waar, maar ook het Nederlands dat - vooral - in de vorm van simultane communicatie werd aangeboden. Wanneer dat het geval is, is het onderscheid tussen het Nederlands met gebaren en de NGT mogelijk onduidelijk. Het gesproken deel van de simultane communicatie wordt niet (of niet goed) gehoord en vooral als mondbeeld waargenomen. Dat kan verwarrend zijn omdat in de NGT ook mondbeelden voorkomen. Het gebarendeel van de beide vormen van taalaanbod bevat bovendien hetzelfde lexicon, namelijk de gebaren uit de NGT. Ook hanteren vaardige gebruikers van simultane communicatie regelmatig grammaticale structuren uit de NGT (Jansma, 1991). Voor een doof kind is daarom het onderscheid tussen beide talen waarschijnlijk erg moeilijk - of misschien wel helemaal niet - waar te nemen. Als een doof kind geen systematisch onderscheid kan ervaren tussen deze twee vormen van taalaanbod, dan is dit taalaanbod niet functioneel tweetalig. In dat geval zullen de kinderen zich niet gaan gedragen als tweetaligen. Of het laatste inderdaad het geval was, was het onderwerp van ons onderzoek.

Tweetaligheid en taalkeuze

Om duidelijk te maken wat het onderzoek precies behelsde, besteden we nu eerst aandacht aan het de

begrippen *tweetaligheid* en *taalkeuze*. Tweetaligen zijn niet per se mensen die twee talen volmaakt beheersen, maar mensen die regelmatig twee (of meer) talen gebruiken (Appel & Muysken, 1987). Ze gebruiken de ene keer taal A en een andere keer taal B. Vaak is het zo dat ze in gesprek met een persoon die taal A gebruikt, voor taal kiezen en in gesprek met een persoon die taal B gebruikt, taal B kiezen. Het kiezen voor een bepaalde taal wordt *taalkeuze* genoemd (Grosjean, 1982). Het is echter niet zo dat er altijd enkel en alleen voor de ene of de andere taal wordt gekozen. Met name als tweetaligen in gesprek zijn met andere tweetaligen die dezelfde talen beheersen, kunnen zij elementen uit beide de talen gebruiken. Grosjean (1982) heeft de keuzemogelijkheden en het taalgebruik van tweetaligen schematisch weergegeven (zie figuur 1).

Simultane communicatie: vertrouwd taalaanbod

EEN TWEETALIGE IN GESPREK			
MET EEN EENTALIGE GEBRUIKT		MET EEN TWEETALIGE GEBRUIKT	
TAAL A	TAAL B	TAAL A (MET OF ZONDER ELEMENTEN UIT TAAL B)	TAAL B (MET OF ZONDER ELEMENTEN UIT TAAL A)

Figuur 1: Taalgebruik van tweetaligen (Grosjean, 1982:129).

Het schema van Grosjean laat zien dat bij het maken van een taalkeuze de taal die de gesprekspartner kent van belang is, maar ook dat de taalkeuze niet absoluut hoeft te zijn. Het maken van een taalkeuze houdt dus niet in dat óf taal A óf taal B wordt gebruikt, maar dat de ene taal meer wordt gebruikt dan de andere. Tweetaligen die in een gesprek twee talen gebruiken, worden vaak ingeschat als rommelig in hun taalgebruik of incompetent in hun taalbeheersing. Uit onderzoek (Appel & Muyskens, 1987; Giesbers, 1989) is echter gebleken dat het 'door elkaar' gebruiken van twee talen vaak een specifieke functie heeft bijvoorbeeld om iets te nadrukken of om uiting te geven aan hun groepsverbondenheid of om grappig te zijn.

In tegenstelling tot wat figuur 1 suggereert, kunnen tweetaligen ook in gesprekken met een eentalige persoon die alleen taal A beheerst, elementen uit taal B gebruiken. In dat geval is het meestal wel zo dat woordenschat en/of grammaticale kennis van de sprekers tekort schiet (Grosjean, 1982).

Uit onderzoek is gebleken dat niet alleen tweetalige volwassen hun taal kunnen aanpassen aan de gesprekspartner, maar dat jonge horende kinderen ook in staat zijn om zulke taalkeuzes te maken (Genesee, Boivin & Nicoladis, 1996). Net als volwassenen kiezen kinderen niet altijd uitsluitend voor één bepaalde taal. Het lijkt dan of ze geen persoonsgebonden taalkeuzes kunnen maken. Nauwkeurige analyses hebben echter laten zien dat dat schijn is en

Tweetaligheid en taalkeuze

¹ Dit wil overigens niet zeggen dat alle ouders de cursussen ook daadwerkelijk volgen of dat zij Nederlands in vorm van simultane communicatie met hun dove kind gebruiken.

- 1: HET KIND HAD WEL EEN LEERPROBLEEM
- 2: CLASSIFICERING OP GROND VAN DE INTERPRETATIE VAN DE AUDIOGRAMMEN DOOR DE AUDIOLOOG EN DE UNANIEME MENING VAN DE (SPREK)LEERKRACHTEN
- 3: "RELATIEF HOOG" WIL ZEGGEN DAT DE LEERLINGEN OP DE TOETSEN VAN TAALPLAN KLEUTERS MINIMAAL 50% GOED SCOORDEN; IN VERGELIJKING MET HORENDE KINDEREN VAN HUN LEEFTIJD WAS HUN SCORE MEESTAL ONVOLDENDE
- 4: DE VADER SPREEKT NEDERLANDS, DE MOEDER NIET
- 5: DE DOVE OUDERS GEBRUIKEN ZOWEL NGT ALS SIMULTANE COMMUNICATIE
- ?: MOMENT VAN DOOF WORDEN IS NIET BEKEND

LEERLING	(GEMIDDELD) INTELLIGENT	CONGENITAAL DOOF	MOGELIJKHEDEN VOOR SPRAAKVERSTAAN ²	NEDERLANDSE TAALVAARDIGHEID IS RELATIEF HOOG ³	GESPROKEN THUISTAAL IS NEDERLANDS
AYLIN	+	+	+	-	-
BARAKA	+	+	-	-	-
CARLOS	+	+	+	+	-/+4
DORA	+	+	+	+	+
ELENI	-	+	+	-	-
FURKAN	+	+	-	-	-
GERHARD	+	-	-	-	+
HABIBA	+	?	-	-	-
ISSA	+1	-	-	-	-
KEMAL	-	+	-	-	-
LEO	+	+	+	+	-/+5

Tabel 1: gegevens van de dove kinderen in het onderzoek

dat ze bij persoon A taal A meer gebruiken en bij persoon B meer taal B. Ze maken dus wel degelijk persoonsgebonden taalkeuzen. Over het taalkeuzegedrag van jonge dove kinderen is vrij weinig bekend. In ons onderzoek (Fortgens, 2003) is zowel de taalkeuze voor de NGT als voor het Nederlands onderzocht, maar in dit artikel beperken we ons tot een aantal aspecten die het Nederlands betreffen.

Het onderzoek

Van de jonge dove kinderen die een tweetalig aanbod krijgen, wilden wij weten of ze met een horende gesprekspartner meer Nederlands gebruikten dan met een dove gesprekspartner.

Bij een ontkennend antwoord is niet duidelijk of de leerlingen geen taalkeuzen konden maken of dat ze dat wel konden, maar in de onderzochte situaties niet lieten zien (Lanza, 1997). Bij een bevestigend antwoord kan daarentegen gesteld worden dat de dove leerlingen hun taal aanpasten aan hun gesprekspartner.

De leerlingen

De elf dove kinderen in het onderzoek waren de leerlingen uit het Rotterdamse Tweetaligheidsproject. Het onderzoek startte toen de leerlingen in groep 1 zaten (4;6-5;2 jaar oud) en de dataverzameling eindigde twee jaar later. De bindende factor tussen alle leerlingen was dat zij allemaal in hetzelfde jaar waren geboren en dat zij in hetzelfde jaar waren toegelaten tot groep 1 van de dovenschool. Er was daarbij geen sprake van een speciale selectie voor toelating tot het tweetalige onderwijs en/of dit onderzoek. Alle leerlingen hadden een gehoorverlies van minimaal 80 dB. Voor sommigen gold echter dat ze nog wel enige mogelijkheid hadden om spraak te (leren) verstaan (zie tabel 1). Geen van de leerlingen droeg een cochleair implantaat.

Tabel 1 laat zien dat de onderzoeksgroep zeker niet homogeen was. Er waren grote verschillen in intelligentie, de leeftijd van doof worden, de auditieve

mogelijkheden en de resultaten op de afgenomen toetsen Nederlands. Uit de tabel blijkt bovendien dat ook de talige thuissituaties verschillen vertoonden. Er waren slechts vier leerlingen waar thuis (ook) Nederlands werd gesproken. Bij de meeste leerlingen was een andere gesproken taal de thuistaal. Of en in hoeverre Nederlands met gebaren deel uitmaakte van de talige thuissituatie was veelal niet echt duidelijk. Wel duidelijk was dat bij Aylin gebaren niet geaccepteerd waren, dat de ouders van Issa en Kemal nauwelijks gebaren beheersten en dat de ouders van Dora veel met hun dochter communiceerden en daarbij veel gebaarden. De ouders van Leo waren vaardig in de NGT en in simultane communicatie. Met andere woorden: op school was er sprake van een tweetalige situatie en van de een-persoon-een-taal benadering, thuis was de situatie anders.

Dataverzameling en analyse

De data werden verzameld door de individuele leerlingen gesprekken te laten voeren met zowel een bekende dove volwassene als een bekende horende. Hoewel geen van beide gesprekspartners volstrekt eentalig was, functioneerden ze tegenover de leerlingen in principe wel als zodanig. De dove gesprekspartner, de klassenassistente van de groep, gebruikte namelijk altijd de NGT met de leerlingen en de horende, de spreekleerkracht, altijd Nederlands (met gebaren). Voor dit onderzoek werden er vier opnameronden georganiseerd, steeds met een tussenpoos van zes maanden. De elf leerlingen deden per opnameronde mee aan twee opnamesessies: één met de dove en één met de horende gesprekspartner. Alle gesprekken werden op video opgenomen. Het transcriberen van de video-opnamen gebeurde door de onderzoeker en twee onderzoeksassistenten. Beide assistenten waren dove, vaardige NGT-gebruikers.

Om te kunnen nagaan of de leerlingen bij de horende meer Nederlands gebruikten dan bij de dove

gesprekspartner moesten er aspecten van die taal gekozen worden om overeenkomsten en verschillen tussen de gesprekken te meten. Ten eerste hebben we onderzocht of de leerlingen met de horende gesprekspartner meer voor het Nederlands kozen door te kijken of ze bij haar minder vaak gebaren gebruikten. Verder is er gekeken naar stemgevingen en Nederlandsachtige stemgevingen². Deze aspecten worden hieronder toegelicht.

Resultaten³

Nederlands zonder gebaren

Ten eerste hebben we onderzocht of de leerlingen bij de horende gesprekspartner minder gebaren bij hun stemgevingen gebruikten dan bij de dove. Dat wil zeggen dat we onderzocht hebben of er bij de horende gesprekspartner meer Nederlands zonder gebaren is gebruikt dan bij de dove. Als dat het geval is, dan is het een indicatie dat de leerlingen meer voor het Nederlands kozen. Overigens houdt het voorkomen van evenveel gebaren in beide gespreksituaties niet automatisch in dat er dan niet voor het Nederlands werd gekozen: hoewel het geen gebruikelijke vorm is, is Nederlands met gebaren immers wel een vorm van Nederlands. Hoe het voorkomen van Nederlands zonder gebaren berekend is, blijkt uit voorbeeld (1) van Dora.

(1) LEUK /NOU//TOCH//LEUK/ 'NOU, DAT IS TOCH LEUK!'

In voorbeeld 1 is sprake van drie stemgevingen (tussen schuine strepen) waarvan er twee (66%) zonder gebaar zijn gebruikt. Het gebaar uit de zin is weergegeven in klein kapitaal. De vertaling van de zin staat tussen aanhalingstekens. In tabel 2 is aangegeven of de leerlingen met de horende gesprekspartner significant meer lexicale elementen zonder gebaar gebruikten dan met de dove⁴.

LEERLING	OPNAMERONDE 1	OPNAMERONDE 2	OPNAMERONDE 3	OPNAMERONDE 4
AYLIN	G.G.	N.V.T.	N.V.T.	N.V.T.
BARAKA	N.V.T.	N.V.T.	N.V.T.	N.V.T.
CARLOS	N.V.T.	N.V.T.	N.V.T.	N.V.T.
DORA				+
ELENI	N.V.T.		N.V.T.	+
FURKAN		N.V.T.	N.V.T.	N.V.T.
GERHARD	N.V.T.	N.V.T.	N.V.T.	N.V.T.
HABIBA			N.V.T.	N.V.T.
ISSA			N.V.T.	N.V.T.
KEMAL	N.V.T.	N.V.T.	N.V.T.	N.V.T.
LEO	N.V.T.	+	N.V.T.	N.V.T.

Tabel 2: schematische weergave van de antwoorden op de vraag of de leerlingen bij de horende gesprekspartner meer lexicale elementen zonder gebaar gebruikten dan bij de dove gemeten over de periode van twee jaar.

² In dit artikel beperken we ons tot deze drie aspecten.

³ Uit analyse bleek dat de leerlingen op de onderzochte grammaticale aspecten geen verschil in persoonsgebonden taalkeuze lieten zien. Waarom dat zo is, is niet echt duidelijk. Het kan zijn dat de leerlingen op de gekozen aspecten geen persoonsgebonden taalkeuze konden maken omdat ze in het taalaanbod niet duidelijk twee talen onderscheiden. Het kan echter ook zo zijn dat de taalontwikkeling nog niet genoeg gevorderd was om deze aspecten te gebruiken. Zie voor meer informatie Fortgens (2003).

⁴ Zie voor de exacte data Fortgens (2003).

In tabel 2 is te zien dat statistische toetsing van verschillen tussen de gesprekken vaak niet mogelijk was (n.v.t.). Dat was te verwijten aan het feit dat bij de meeste leerlingen stemgevingen zonder gebaar nauwelijks voorkwamen. Wanneer statistische toetsing wel mogelijk was, bleek er meestal geen sprake te zijn van een significante verschil tussen de gespreksituaties. Dora, Eleni en Leo maakten hierop een enkele keer een uitzondering (zie in tabel 2: +). Opvallend is dat niet alleen Dora en Leo, beiden relatief vaardig in het Nederlands, (zie tabel 1) soms voor meer Nederlands zonder gebaren kozen als hun gesprekspartner horend was, maar dat ook Eleni (zie tabel 1) dit deed, terwijl Eleni's vaardigheid in het Nederlands erg laag was. Overigens kan het voorkomen van een enkel statistisch verschil op toeval berusten. Het is daarom belangrijk naar de andere aspecten te kijken.

Stemgeving

Per zin is vastgesteld welk percentage van de lexicale elementen stemgeving bevatten. Een zin van Eleni, kan dat duidelijk maken.

In voorbeeld 2 staan de gebaren in klein kapitaal vermeld. De INDEX geeft aan dat het er een persoonlijk voornaamwoord is gebruikt, de 2 geeft aan dat het hier om de tweede persoon gaat (jij). In totaal bevat de zin twee gebaren. Koppeltkens geven aan wanneer er geen stem is gebruikt (één keer). De schuine strepen geven stemgeving aan (één keer). In deze zin bevat dus 50% van de lexicale elementen stemgeving. In voorbeeld 1 bevatten alle lexicale elementen stemgeving. Die zin scoorde dus 100% op stemgeving (en dat geldt ook voor voorbeeld 3).

(2) HELPEN INDEX, /HELP/ - 'JE HELPT MIJ.'

G.G. = GEEN GEGEVENS OMDAT AYLIN ALLEEN MET JA EN NEE REAGEERDE
 N.V.T. = GEEN STATISTISCHE TOETSING I.V.M. BEPERKTE AANTAL OBSERVATIES
 + = SIGNIFICANT (P<.05) MEER LEXICALE ELEMENTEN ZONDER GEBAAAR BIJ DE HORENDE GESPREKSPARTNER DAN BIJ DE DOVE



G.G. = GEEN GEGEVENS
 OMDAT AYLIN ALLEEN
 MET JA EN NEE
 REAGEERDE
 + = SIGNIFICANT (P<.05)
 MEER STEMGEGEVEN
 LEXICALE ELEMENTEN
 BIJ DE HORENDE
 GESPREKSPARTNER
 DAN BIJ DE DOVE
 - = SIGNIFICANT (P<.05)
 MINDER STEMGE-
 GEVEN LEXICALE E-
 LEMENTEN BIJ DE
 HORENDE GESPREKS-
 PARTNER DAN BIJ DE
 DOVE

LEERLING	OPNAME 1	OPNAME 2	OPNAME 3	OPNAME 4
AYLIN	G.G.	+	+	+
BARAKA	+			-
CARLOS	+	+	+	+
DORA				
ELENI	+		-	+
FURKAN		+	+	-
GERHARD		-	+	+
HABIBA		+		
ISSA				
KEMAL	+		+	+
LEO		+		+

Tabel 3: schematische weergave van de antwoorden op de vraag of de leerlingen bij de horende gesprekspartner meer lexicale elementen met stemgeving gebruikten dan bij de dove (gemeten over de periode van twee jaar).

In tabel 3 is te zien of er met de horende gesprekspartner significant meer stemgevingen werden gebruikt dan met de dove⁵.

Tabel 3 laat zien dat bij een aantal leerlingen de resultaten per opnameronde wisselden: Baraka, Eleni, Furkan, Gerhard, Habiba en – zij het in mindere mate – Leo. Eleni, Furkan, Gerhard gebruikten een enkele keer juist met de dove gesprekspartner meer stemgevingen. Omdat dit slechts sporadisch voorkwam, kan er hier sprake zijn van toeval. Bij twee leerlingen is er nooit een verschil tussen de gesprekssituaties: Dora en Issa. Zij maakten dus wat stemgeving betreft nooit een persoonsgebonden taalkeuze. Tabel 3 laat echter ook zien dat er drie leerlingen waren die wel (bijna) altijd bij de horende meer stem gebruikten dan bij de dove: Aylin, Carlos en Kemal. Opvallend daarbij is dat niet alleen de relatief Nederlandsvaardige Carlos dat doet, maar ook Aylin en Kemal die beiden een heel lage Nederlandse taalvaardigheid hebben (zie de mintekens in tabel 1). Met name Kemals resultaat baart opzien omdat hij in tegenstelling tot de andere twee niet beschikt over bruikbare hoorresten (zie tabel 1). Het verschil tussen met en zonder stemgeving was voor hem dus niet auditief waarneembaar.

G.G. = GEEN GEGEVENS
 OMDAT AYLIN
 ALLEEN MET JA EN
 NEE REAGEERDE
 N.V.T. = STATISTISCHE TOETS-
 SING IS NIET VAN
 TOEPASSING
 + = SIGNIFICANT
 (P<.05) MEER
 NEDERLANDSACHTI-
 GE STEMGEVINGEN
 BIJ DE HORENDE
 GESPREKSPARTNER
 DAN BIJ DE DOVE
 - = SIGNIFICANT
 (P<.05) MINDER
 NEDERLANDS-
 ACHTIGE STEM-
 GEVINGEN BIJ DE
 HORENDE
 GESPREKSPARTNER
 DAN BIJ DE DOVE

LEERLING	OPNAME 1	OPNAME 2	OPNAME 3	OPNAME 4
AYLIN	G.G.	N.V.T.	N.V.T.	N.V.T.
BARAKA	+			-
CARLOS	+	N.V.T.	+	
DORA				
ELENI	+			
FURKAN		N.V.T.		
GERHARD			+	
HABIBA				-
ISSA				
KEMAL	N.V.T.	N.V.T.	N.V.T.	N.V.T.
LEO		+		+

Tabel 4: schematische weergave van de antwoorden op de vraag of de leerlingen bij de horende gesprekspartner meer Nederlandsachtige stemgevingen gebruikten dan bij de dove gemeten over de periode van twee jaar.

⁵ Zie voor de exacte data Fortgens (2003).

Nederlandsachtige stemgevingen

Alle leerlingen met uitzondering van Aylin gebruikten bij zowel de horende als de dove gesprekspartner stemgevingen. Vandaar dat is nagegaan of de stemgevingen bij de horende gesprekspartner significant vaker op een Nederlands woord leken. Aan de hand van een zin van Dora verduidelijken we hoe het percentage per zin berekend is.

(3) -S- HEBBEN VROEGER JARIG
 /+ / HEEFT//UM/ VROEË//JARI
 'SJORS HEEFT HEM (=DE FIETS)
 VROEGER VOOR ZIJN
 VERJAARDAG GEKREGEN'

Ook in voorbeeld 3 zijn gebaren in klein kapitaal weergegeven (de gevingerspelde 's' staat daarbij tussen koppeltekens). Onder de weergave van de gebaren staan de stemgevingen tussen schuine strepen. Het plusteken geeft aan dat de stemgeving niet te verstaan was. De andere stemgevingen zijn óf een Nederlands woord óf lijken daar op. Al deze stemgevingen hebben we Nederlandsachtige stemgevingen



genoemd. In voorbeeld 2 staan vijf stemgevingen waarvan er één niet te verstaan was. De vier andere (80%) zijn Nederlandsachtige stemgevingen. In tabel 4 is aangegeven of er sprake was van statistisch significante verschillen tussen de gesprekssituaties⁶.

Aylin gebruikte bij de horende wel en bij de dove geen stemgevingen waardoor een statistische toetsing niet mogelijk was. Kemal gebruikte bij beide gesprekspartners nauwelijks Nederlandsachtige stemgevingen. Hierdoor kon bij hem evenmin statistisch toetsing plaatsvinden (zie tabel 4: n.v.t.). Bij de andere leerlingen, met uitzondering van Dora en Leo, waren de aantallen Nederlandsachtige stemgevingen wel laag, maar bij hen kon statistische toetsing meestal wel plaatsvinden. Daaruit bleek dat vier leerlingen (bijna) altijd bij beide gesprekspartners even veel Nederlandsachtige stemgevingen gebruikten: Dora, Eleni, Furkan en Issa. Twee leerlingen, Baraka en Habiba, spraken in de vierde opnameronde juist bij de dove gesprekspartner meer Nederlandsachtige woorden. Er waren echter ook twee leerlingen die in meer dan een opnameronde bij de horende meer Nederlandsachtige stemgevingen spraken: Carlos en Leo. Zij behoorden tot de meest taalvaardigen van de groep.

Discussie

Het onderzoek naar taalkeuze is uitgevoerd bij elf leerlingen die wel representatief waren voor de schoolpopulatie, maar die op een aantal essentiële punten erg van elkaar verschilden: intelligentie (twee van hen waren laag intelligent; een had een leerprobleem), moment van doof worden (twee waren niet congenitaal doof, de anderen (waarschijnlijk) wel), de mogelijkheid om spraak te (leren) verstaan (bij zes

⁶ Zie voor de exacte data Fortgens (2003).

van de elf), hun vaardigheid in het Nederlands (bij acht van de elf was die vaardigheid zeer laag) en de thuistaal (bij slechts vier werd thuis (ook) Nederlands gesproken).

Om na te gaan of de leerlingen bij een horende leerling meer Nederlands gebruikten dan bij een dove is er gekeken naar drie aspecten: het gebruik van gebaren, van stemgeving en van Nederlandsachtige stemgevingen.

Gezien de grote verschillen tussen de leerlingen is het niet vreemd dat de antwoorden op de vragen ook een grote variatie lieten zien. Die variatie trad niet op bij alle hier besproken aspecten. Zo maakte bijna geen van de leerlingen een persoonsgebonden taalkeuze ten aanzien van Nederlandse lexicale elementen zonder gebaar. Dat wil zeggen dat ze bij de horende niet minder gebaren gebruikten dan bij de dove (dat een enkeling het soms wel doet, kan op toeval berusten). Dat de leerlingen in beide gesprekssituaties ongeveer evenveel gebaren gebruikten is niet vreemd. De horende gesprekspartner maakte in haar Nederlandse aanbod namelijk veelvuldig gebruik van ondersteunende gebaren. Bovendien werd de leerlingen nooit gevraagd gebaren achter wegen te laten. Voor de meeste kinderen zou dat zelfs een vloeiende communicatie in de weg hebben gestaan omdat hun gesproken Nederlands niet of slecht te verstaan was. Vanuit communicatief oogpunt was het dus verstandig dat de leerlingen ook bij de horende gesprekspartner veelvuldig gebaarden.

Variatie tussen de leerlingen is er wel ten aanzien van stemgevingen en Nederlandsachtige stemgevingen. Bij beide aspecten waren er leerlingen die een enkele keer juist bij de dove gesprekspartner significant meer (Nederlandsachtige) stemgevingen gebruikten. Waarom sommige leerlingen (Baraka,

Informatie over de auteurs:

Dr. C. Fortgens is als taalkundige verbonden aan de dr. M. Polanoschool te Rotterdam en aan de afdeling Onderzoek, Ontwikkeling en Ondersteuning van de Koninklijke Auris Groep. Correspondentie-adres: c.fortgens@auris.nl, Postbus 808, 2800 AV Gouda.

Prof. dr. Anne Baker is hoogleraar Algemene Taalwetenschap in het bijzonder voor Psycholinguïstiek, Taalpathologie en de Nederlandse Gebarentaal aan de Faculteit der Geesteswetenschappen en tevens directeur van het Onderzoeksinstituut Amsterdam Center for Language and Communication, Universiteit van Amsterdam.

Prof. Dr. Harry Knoors is directeur van het Diagnostisch Centrum Viataal, en hij is bijzonder hoogleraar onderwijs aan en opvoeding van prelinguaaladitief gehandicapten aan de katholieke Universiteit in Nijmegen (KUN). Hij is tevens verbonden aan het Expertisecentrum Atypische Communicatie van de KUN.

Tweetalig onderwijs vereist aandacht voor twee talen

Eleni, Furkan, Gerhard en Habiba) dat deden, is niet duidelijk. Feit is wel dat dergelijke incidentele resultaten op toeval kunnen berusten. Ook waren er leerlingen die (bijna) nooit een persoonsgebonden taalkeuze op de onderzochte aspecten lieten zien. Dat zijn met name Dora en Issa. Waarom dat zo is, kan niet vastgesteld worden. Deze twee leerlingen vertoonden weinig overeenkomsten (zie tabel 1). Ook hun taalgebruik in dit onderzoek verschilde sterk. Zo gebruikte Dora in beide gespreksituaties veel (Nederlandsachtige) stemgevingen en Issa juist weinig. Het kan dus zijn dat Dora een voorkeur had voor het Nederlands en die taal in beide situaties gebruikte omdat ze wist dat ook de dove gesprekspartner haar verstond (zeker als ze ook gebaren gebruikte) terwijl Issa er juist van uit ging dat de horende hem ook zonder stemgevingen begreep. Tot slot waren er leerlingen die ten aanzien van (Nederlandsachtige) stemgevingen meer dan eens hun taal aanpasten aan hun horende gesprekspartner. Dat waren vooral Aylin, Carlos en Kemal. Aylin gebruikte met de horende wel stemgeving, maar met de dove gesprekspartner nooit. Carlos en Kemal gebruikten bij beide gesprekspartners stemgeving, maar bij de horende significant meer. Carlos produceerde bovendien bij de horende meer Nederlandsachtige stemgevingen dan bij de horende. Alledrie maakten ze dus een persoonsgebonden taalkeuze, maar de uitkomst daarvan verschilde van persoon tot persoon. De vraag is nu natuurlijk waarom deze drie leerlingen wel een taalkeuze voor het Nederlands lieten zien en de anderen niet. Die vraag is echter niet te beantwoorden omdat er geen eigenschappen zijn die deze drie leerlingen wel met elkaar, maar niet met de overige gemeen hebben (zie tabel 1). Het is belangrijk te benadrukken dat het onderzoek jonge dove kinderen betrof met zeer uiteenlopende mogelijkheden en achtergronden. Voor dieper inzicht in de mogelijkheden om taalkeuzen te maken is meer onderzoek nodig. Het deel van ons onderzoek (Fortgens 2003) waarin de keuze voor de NGT wordt besproken, laat zien dat er meer kinderen waren die een persoonsgebonden taalkeuze maakten dan de hier vermelde. Ook onderzoek bij oudere kinderen is nodig. Observaties uit de jaren na het onderzoek lieten namelijk klip en klaar zien dat een aantal leerlingen die op vier- vijfjarige leeftijd geen persoonsgebonden taalkeuzen maakten, dat wel gingen doen. Dora ontwikkelde een sterke voorkeur voor het Nederlands. Met volwassenen, horenden én doven, gebruikte zij bij voorkeur stem (ook zonder gebaren), maar met haar medeleerlingen was ze bereid te gebaren. Ook Leo ontwikkelde zich tot een vaardige gebaarder, maar met horenden kon hij graag gesprekken voeren zonder te gebaren.

Uit dit onderzoek blijkt duidelijk dat een aantal jonge, dove leerlingen met zeer uiteenlopende mogelijkheden en achtergronden al een adequate keuze voor het Nederlands maakte. Dit is een belangrijk

gegeven. Vaak bestaat immers nog de angst dat tweetalig dovenonderwijs niet goed is voor dove kinderen omdat ze zich dan zouden beperken tot de voor hen "gemakkelijkste" taal, de gebarentaal. Deze onderzoeksresultaten laten zien dat die angst ongegrond is. Zelfs kinderen met een zeer lage vaardigheid in het Nederlands (Aylin en Kemal) probeerden hun taal aan te passen aan hun gesprekspartner. Hoewel het buiten het kader van het onderzoek valt, lijkt het reëel te veronderstellen dat het van groot belang is, dat dove kinderen wel de kans moeten krijgen het Nederlands daadwerkelijk te gebruiken. Een manier is te zorgen voor voldoende gesprekspartners die het gebruik van die taal stimuleren. Dat wil zeggen dat er in het tweetalig onderwijs en taalaanbod voldoende aandacht moet zijn voor beide talen, dus ook voor het Nederlands (waar mogelijk ook zonder gebaren).

Literatuur

Appel, R. & P. Muysken: **Language contact and bilingualism**. London, etc., Edward Arnold. 1987.

Cornett, R.O. & M.E. Daisey: **The cued speech resource book for parents of deaf children**. Raleigh: The National cued speech association. 1992.

Fortgens, C.: **Taalkeuze van dove kinderen**. Proefschrift Universiteit van Amsterdam. Koninklijke Auris Groep, Gouda. 2003.

Genesee, F. I. Boivin & E. Nicoladis: Talking with strangers: a study of bilingual children's communicative competence. In: **Applied psycholinguistics**, 17, 427-442. 1996.

Grosjean, F.: **Life with two languages. An introduction to bilingualism**. Cambridge, etc.: Harvard University Press. 1982.

Holsteijn, Y.C.M.: **De capaciteit van het restgehoor. Implicaties voor het ontwikkelen van een hoortrainingsprogramma voor ernstig slechthorende kinderen**. Utrecht, AZU. 1991.

Jansma, S.: **Verslag van de stage op het Ruolf Mees Instituut te Rotterdam**. Universiteit van Amsterdam, Instituut voor Algemene Taalwetenschap. 1991.

Knoors, H. & C. Fortgens: Het Rotterdamse tweetaligheidsproject: twee talen voor dove kleuters. In: **Van horen zeggen**, 35, 1, 4-11. 1995.

Lanza, E.: **Language mixing in infant bilingualism: a sociolinguistic perspective**. Oxford studies in language contact. Oxford: Clarendon Press. 1997.

Romaine, S., **Bilingualism**. Oxford: Basil Blackwell. 1989.